

La necròpoli del Puig d'es Molins

Algunes aportacions sobre els enterraments púnics
d'inhumació en fossa*

*per Esther Hachuel
i Vicent Mari Costa*

Vista d'un dels sectors excavats per J.M.ª Mañà el 1951.

1.— INTRODUCCIÓ

Com és ben sabut, la necròpoli del Puig d'es Molins es troba a una petita elevació, de 46,7 m s.n.m., de la qual agafa el nom. Està situada al SW de la rada d'Eivissa i davant el turó de Dalt Vila, al seu costat oest. El Puig d'es Molins s'articula en dos vessants: d'una banda la zona septentrional, on

aflora la roca calcària (que permet l'excavació d'enterraments en cambra i fossa) i que s'estén fins al pla en direcció nord, on es fixen els límits de la necròpoli. D'altra banda, el vessant meridional, on no hi ha constància d'enterraments, ja que resulta una àrea molt accidentada geogràficament.

Referir-se a la necròpoli del Puig d'es Molins és definir un aspecte de la investigació en l'arqueologia ebusitana. Això és degut que la pràctica totalitat de la informació arqueològica que posseïm sobre el món púnico-ebusità s'ha centrat essencialment en

aquest recinte funerari. Però si bé això pot semblar un bon punt de partida científic, és en realitat el que ha provocat la quasi total destrucció de les nostres bases d'estudi, ja que per raons amb les quals els arqueòlegs estam familiaritzats, les excavacions antigues estan lluny del rigor i de les exigències que actualment comporta la invertenció arqueològica en un jaciment.

A més a més, fins avui dia, tots els treballs que s'han referit a aquesta necròpoli púnica, una de les més importants, atesa la densitat d'enterra-

* Aquest article és una síntesi d'una anàlisi dels enterraments en fossa. Aprofitam ara per donar un avanç d'aquest estudi que va ser realitzat en 1987 per un dels autors i va ser presentat com a Tesi de Llicenciatura a la Universitat de Barcelona.

ments, de la Mediterrània Occidental, s'han vist impregnats per una metodologia empirista i positivista sense cap reflexió analítica. És per això que intentem ara oferir una perspectiva diferent per poder estudiar una necròpoli des d'una tendència metodològica més objectiva i amb més capacitat explicativa. Som conscients, però, que la nostra proposta no és evidentment la panacea de la investigació arqueològica en l'àmbit funerari i que, per tant, és una proposta millorable. De tota manera, davant la manca d'alternatives científiques que ha generat l'arqueologia per abordar l'estudi de les societats, la nostra proposta constitueix un camí vàlid o, com a mínim, una elecció òptima.

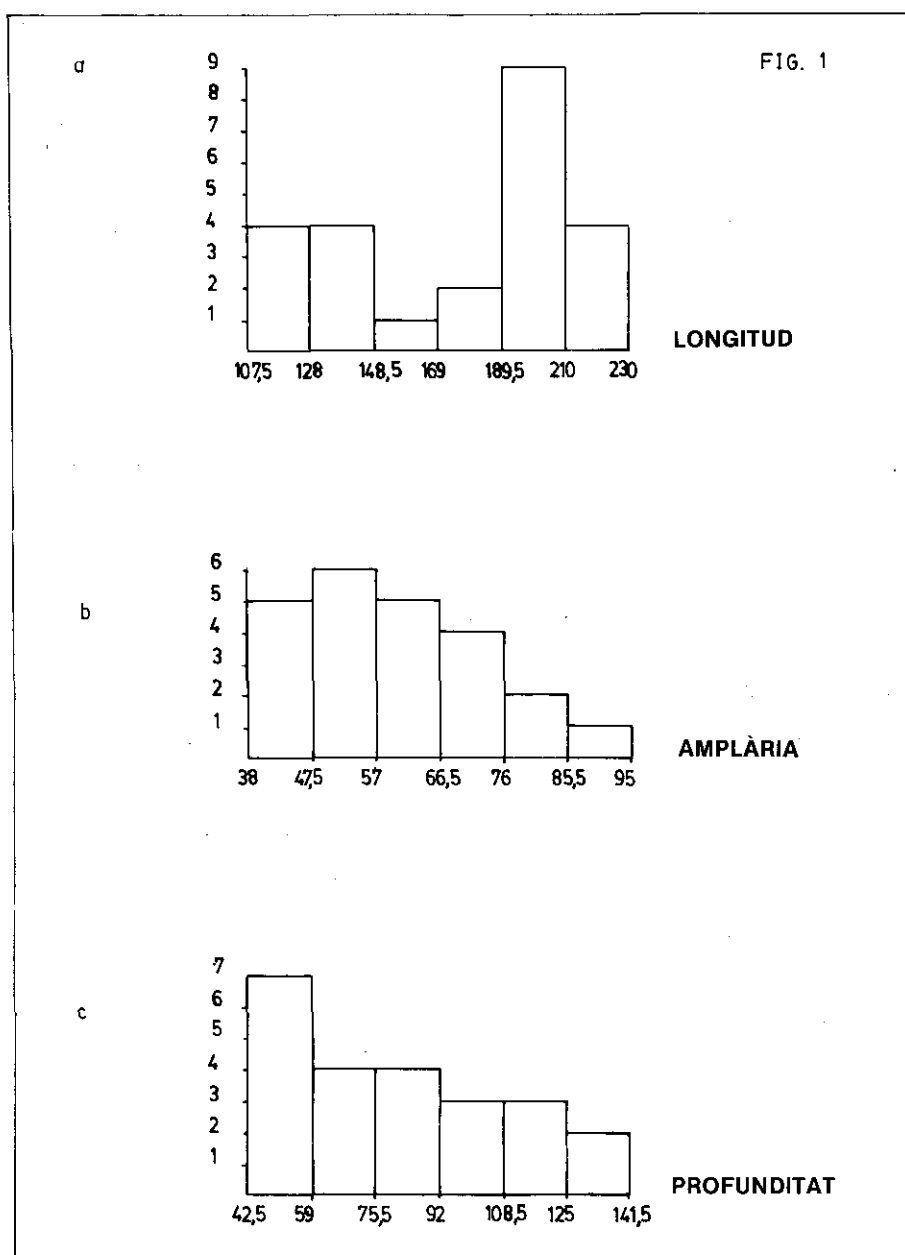
2.— LA INVESTIGACIÓ AL PUIG D'ES MOLINS

Pel que fa a la investigació en aquesta necròpoli, podem dir que el primer capítol comença l'any 1903 i s'estén fins a aproximadament l'any 20. És un període caracteritzat per l'emfasització de l'objecte i, consegüentment, per un afany per trobar peces més o menys excepcionals. Tots aquells materials que no encaixaven en aquesta definició de «peça excepcional», si bé ingressaven en els fons del Museu, mereixien tan poca atenció que avui dia són de difícil o impossible localització. A això hem de sumar l'àmplia tasca de col·leccionistes saquejadors, les peces dels quals es troben repartides en diferents col·leccions particulars.

A partir de la dècada dels anys 20, i fins a l'inici de la guerra, ens trobam amb una etapa que podríem anomenar «sistemàtica-catalogadora», però sense traspasar els llindars descriptius. Tot i així hem de destacar que les activitats escomeses en aquest període constitueixen una part important de la base empírica de què disposam per abordar l'estudi de la necròpoli del Puig d'es Molins.

Durant el període de 1944 a 1955, després d'un llarg parèntesi d'inactivitat arqueològica, es reprengueren les tasques d'excavació, que aquesta vegada es concentraren en la zona nord del Puig i bona part de la zona est del Museu. La raó de concentrar-se en aquesta àrea va ser l'especulació urbanística que aleshores començà a afectar tota Eivissa. Però malgrat els esforços, el resultat d'aquestes activitats no va sortir mai a la llum.

Finalment, a partir de l'any 1975, es pot començar a parlar d'una etapa

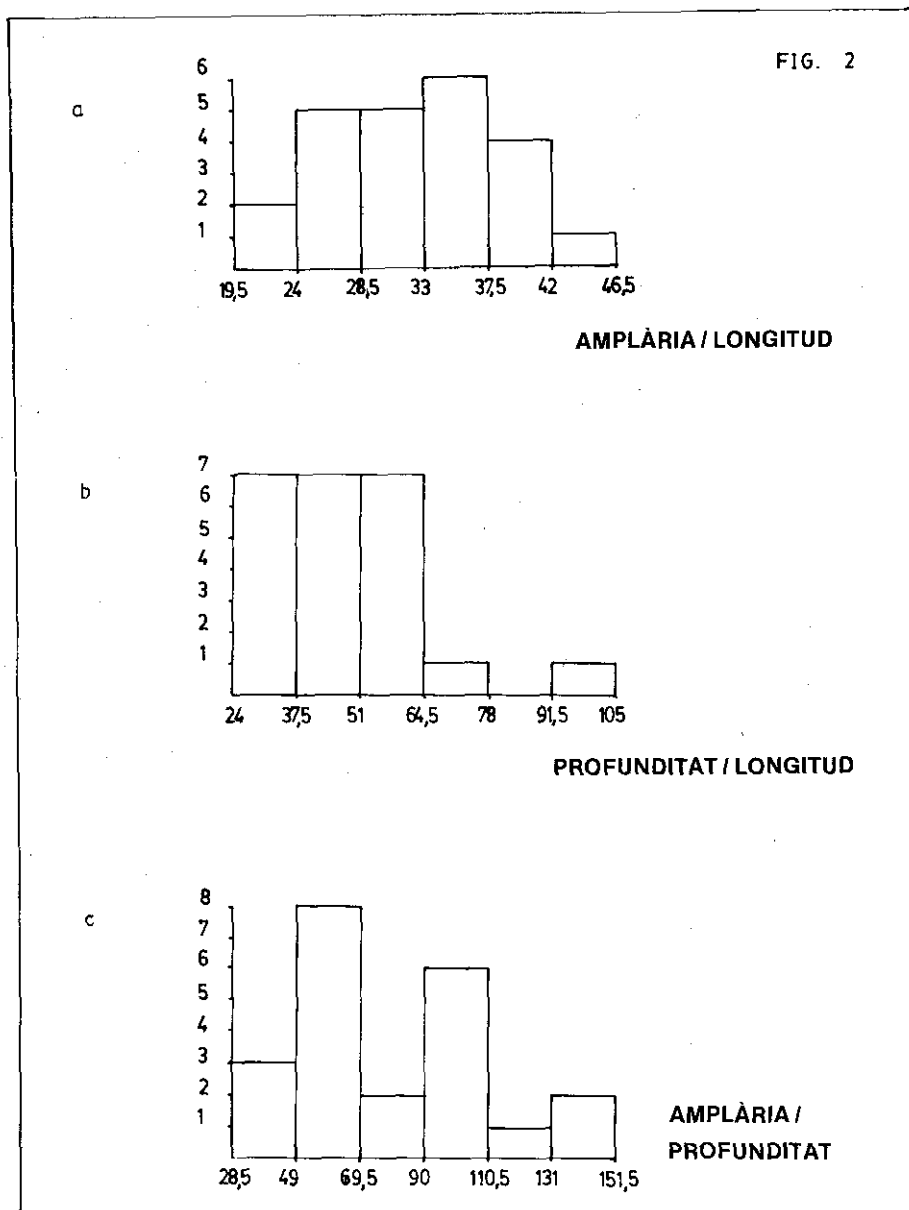
més «renovadora» i «cientifista». En aquesta nova fase es marquen les pautes a seguir sobre els estudis púnico-ebusitans i es recopilen els problemes més importants per obrir un estat de la qüestió que queda plasmat en l'obra de M. Tarradell i M. Font, *Eivissa Cartaginesa*.¹

3.— L'ESTUDI DELS ENTERRAMENTS I DE LES PRÀCTIQUES FUNERÀRIES

Un cop breument emmarcada la història de la investigació, passarem a l'aspecte estrictament arqueològic.

¹ Aquesta tècnica imposada en els anys 70 s'ha intensificat per obtenir un marc més ampli en la investigació ebusitana, no només per comprendre el recinte funerari del Puig d'es Molins, sinó també d'altres aspectes socials i econòmics.

Arqueològicament, la necròpoli del Puig d'es Molins presenta diverses fases d'utilització en un marc temporal general que va de mitjans del segle VII aC fins a l'època romana (segles II-III dC). No obstant això, hem decidit centrar-nos en un marc cronològic concret: de la segona meitat del segle VI fins als segles III-II aC. Respecte a la diversa tipologia d'enterraments que es donen al Puig d'es Molins hem decidit també fer-ne una tria i centrar-nos només en aquells tipus que ofereixen una unitat quant al sistema de deposició: la inhumació. El motiu d'aquesta acotació ha estat la necessitat de treballar amb un grup homogeni sota el criteri que l'enterrament d'inhumació necessitarà sempre unes mesures mínimes per acollir el mort, criteri que permet comparar estructu-

ralment les unitats d'enterrament. Finalment, dintre d'aquest darrer grup, hem desenvolupat el nostre estudi únicament amb les fosses, esperant que en un futur proper poguem abordar els hipogeus sota la mateixa òptica a fi d'establir un esquema comparatiu real i objectiu.

La inhumació comprèn en el Puig d'es Molins tres tipus principals d'estructures funeràries, que són l'hipogeu, la fossa i el sarcòfag en terra. Com ja hem apuntat abans, en aquesta primera part del nostre estudi el tema central serà la fossa, però volem assenyalar que aquests tres tipus d'estructures d'enterrament han coexistit a la necròpoli, i és en aquesta coexistència on hem de cercar una informació que transcendeixi el marc cronològic i que permeti dissenyar un model d'utilització. Però abans d'en-

trar en matèria descriurem morfològicament cada un d'aquests tipus que acabam d'anomenar.

L'hipogeu. Aquest és del tipus d'enterrament que més ha cridat l'atenció a la investigació funerària. Aquestes sepultures apareixen al Puig a partir del darrer terç del segle VI aC, però no és fins al 450 que assoleixen la seua més gran extensió.

Morfològicament els hipogeus responen a un esquema complex, però tot i així aquestes estructures poden reduir-se a dos elements essencials: *la sala sepulcral* o *cambra*, que consisteix en un espai excavat a la roca, de planta rectangular, quadrada o trapezoïdal, i *el pou d'accés*, que sol tenir una planta rectangular de proporcions més o menys allargades entre 1 i 3 m de longitud per 0,60 i fins a 1 m

d'ample, amb una profunditat variable.

S'ha intentat fer una taxonomia d'aquestes estructures partint del tipus de cambra (simples o compostes²), del perfil longitudinal dels pous d'accés (verticals, amb rampa, amb esglaons, amb forats, etc.) i de la situació d'aquests pous respecte a l'eix central transversal de la cambra (és a dir, si es troben a la dreta, al centre o a l'esquerra).

Però aquestes taxonomies només permeten conèixer l'hipogeu des d'un punt de vista estructural i, per tant, parcial, des de l'òptica de l'arqueologia com a ciència social.

Quant a l'estudi dels paraments, la investigació és relativament recent, ja que fins als anys 70 es va estendre la creença que la seua reconstrucció resultava impossible a causa que totes les tombes estaven saquejades. El primer pas per classificar els paraments dels hipogeus va ser un petit assaig en el qual M. Tarradell i M. Font intentaven sistematitzar les campanyes dels anys 1921 a 1929 de Carles Roman (Tarradell-Font, 1975). Aquest treball va ser reprès per l'actual director del Museu Arqueològic d'Eivissa i està encara en curs de realització.

Un altre punt d'interès per a la investigació i que constitueix igualment un tema pendent fins als nostres dies és la qüestió de l'extensió ocupada pels enterraments en hipogeu. Per abordar aquest tema només tenim un seguit de plànols parcials (Mafà, 1948; Ramon, 1978-1985; G. Bellard, 1984) i una planimetria general que només plasma les boques d'accés als hipogeus que avui dia són visibles en la superfície del terreny (Fernández, J.H. 1981). Veiem, doncs, que encara falta per establir un esquema topogràfic real del recinte funerari per resoldre el tema de la dispersió dels diferents tipus d'enterrament i els seus possibles sectors respectius.

El sarcòfag. Aquest tipus d'estructura funerària vé definit per un element únic: el sarcòfag, enterrat directament a la terra o bé dipositat en una fossa prèviament tallada a la roca. Es tracta en tots els casos de blocs mono-

2 Amb el nom de cambres compostes es designen aquelles sales connectades entre si per obertures a guisa de portes i sense que necessàriament cada sala tenguí el seu pou d'accés. D'aquesta manera fins a cinc i sis sales poden conformar un sol hipogeu.

lítics de marès de forma paral·lela a la línia de la mar. La seua confecció consisteix simplement a buidar el bloc i allisar les seues cares.

Aquests sarcòfags solen aparèixer parcialment o totalment coberts per dues o més lloses irregulars de calcària, encara que també poden arribar a tenir cobertes monolítiques.

La problemàtica particular d'aquest sistema d'enterrament es centra en l'escassetat de dades i descripcions recollides a les memòries d'excavació, tan d'en C. Roman (1927) com d'en J. M.ª Mañá (1953), la qual cosa es deu sens dubte al seu caràcter poc espectacular. Al Puig d'es Molins només es contabilitzen vuit tombes d'aquest grup. Això no obstant hem de dir que es tracta d'un tipus d'enterrament molt usual a les necròpolis rurals púnico-ebusitanes i és probable que el seu baix nombre a la principal necròpoli púnica d'Eivissa es degui simplement que en la majoria dels casos la seua excavació no va ser enregistrada a les memòries.

La fossa. Es tracta d'un procediment elemental d'inhumació que morfològicament respon a formes rectangulars o trapezoïdals de diferents dimensions, però mai gaire superiors a les d'un cadàver. Solen estar tallades a la roca, amb esglaó lateral o sense, per col·locar lloses pètries de coberta o bé senzillament cavades a la terra. Segons això podem establir una tipologia provisional que contemplaria l'existència de fosses cavades a la roca, amb esglaó lateral o sense, i fosses cavades a la terra.

Aquest tipus d'enterrament va ser identificat quan, durant les excavacions de l'any 21, s'obriren grans trinxeres a la superfície del Puig per localitzar les entrades als hipogeus.³

Nosaltres hem recollit les dades que aporta el diari manuscrit de Mañá referent a les campanyes de 1949 i 1951 per intentar sistematitzar els coneixements sobre aquestes estructures.

La informació que ens ha arribat de l'excavació d'aquestes primeres fosses és ben minsa i parcial, fet que ha provocat confusions a diversos nivells: cronologia, dispersió topogràfica, característiques estructurals, composició dels paraments, etc.

5.— LES CAMPANYES DE 1949 I 1951

L'objectiu dels treballs arqueològics empresos per en J. M.ª Mañá els anys 1949 i 1951, les dades dels quals es troben recollides, tal com acabam de dir, en un diari manuscrit pel propi Mañá i conservat als fons del Museu Monogràfic del Puig d'es Molins, va ser el de localitzar hipogeus en una zona, com hem dit abans, amenaçada pel creixement urbà. El resultat, però, va ser la troballa d'un nombrós grup de fosses, distribuïdes en diferents sectors, de les quals, no obstant això, J. M.ª Mañá en va deixar referències escrites. Aquest diari es configura, doncs, com l'única font de dades amb què comptam avui dia per emprendre l'estudi d'aquest senzill sistema d'enterrament.

El cos teòric de què parteix el nostre treball és el de l'anomenada «Arqueologia de la Mort», que ja ha estat ex-

perimentada en d'altres camps de la Prehistòria.⁴ Per tant, el nostre objec-

4 Anomenarem aquells articles i llibres més representatius que han tractat el tema de «l'Arqueologia de la mort»:

BROWN, W.L., 1971: *Approaches to the social dimensions of mortuary practices. MEMOIR OF THE SOCIETY FOR AMERICAN ARCHAEOLOGY*, 25, 1971.

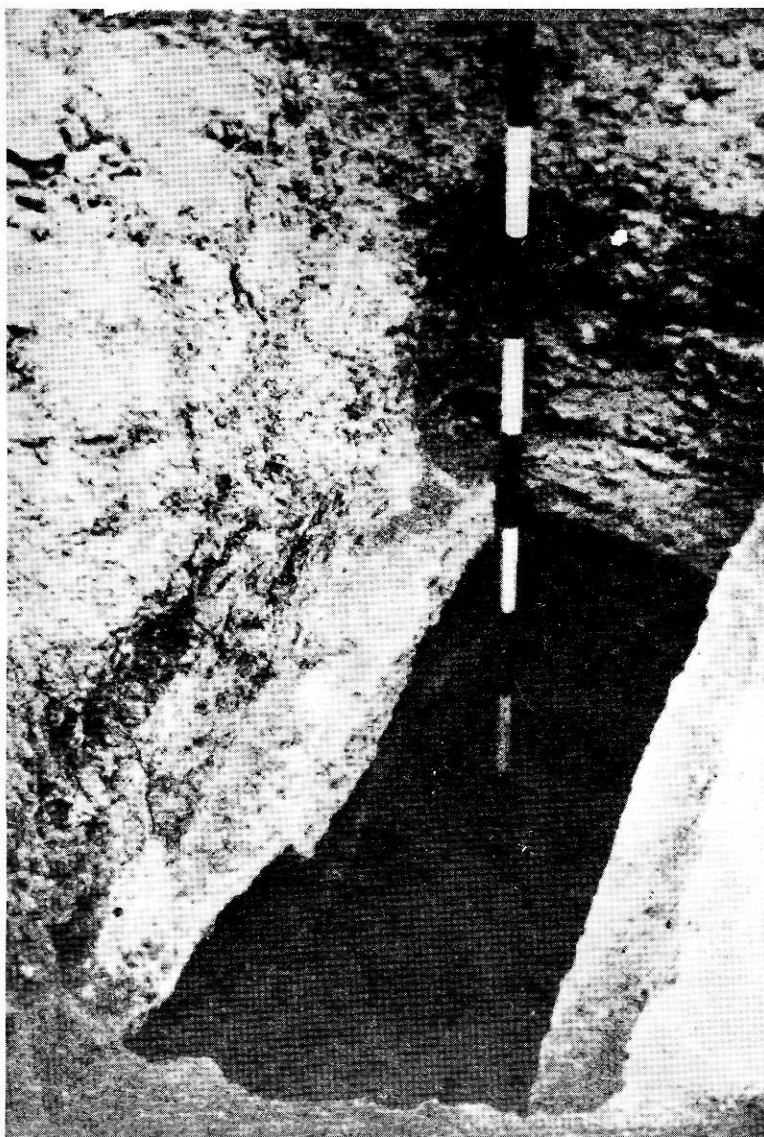
CHAPMAN, R.W., 1971: *Burial practices: an area of mutual interest. ARCHAEOLOGY AND ANTHROPOLOGY: AREAS OF MUTUAL INTEREST. BAR Supplemente*, Serie 19, Oxford, 1971.

CHAPMAN, R. - KINNES, I. - RANDSBOURG, 1981: *The Archaeology of death*. Cambridge University Press. Cambridge, 1981.

LULL, V. - ESTÉVEZ, J., 1986: *Propuesta metodológica para el estudio de las necrópolis argóricas. HOMENAJE A LUIS SIRET*. Sevilla, 1986: 421-542.

O'SHEA, J.M., 1984: *Mortuary variability. An Archaeological investigation*. Academic Press, New York-London, 1984.

SAXE, A., 1970: *Social Dimensions of Mortuary Practices*. Ph. D. Thesis. Michigan University. 1970.

Fossa excavada a la roca, amb esglaó lateral (1949).

3 Aquest sistema de localització d'estructures mitjançant trinxeres té una llarga tradició al Puig d'es Molins i va ser utilitzat a les campanyes de la dècada dels 40 i 50.

tiu primordial és contrastar amb les dades empíriques una sèrie d'hipòtesis que es formulen des d'aquesta teoria i que estan encaminades a fixar les normes que regeixen les pràctiques funeràries de la necròpoli púnica d'Eivissa com a reflex del comportament de la societat. Expressat en paraules d'en Binford, partim de la premissa que «existeix un alt grau d'isomorfisme entre la complexitat dels status en la societat i la complexitat dels tractaments funeraris» (Binford, 1971). Volem aclarir, però, que amb aquesta premissa no hem d'interpretar que cada tipus d'enterrament correspondrà invariablement a diferències en la posició social dels morts, sinó que el que cal interpretar és que a partir de les pràctiques funeràries podrem reconèixer el tipus de societat davant la qual ens trobam segons el nombre i la classe de distincions dimensionals (edat, sexe, status) reconegudes en tals pràctiques. Correspon a l'arqueòleg (a l'arqueologia) reconèixer amb els mitjans adequats a què responen les diferències entre els enterraments d'un grup donat. La coexistència, doncs, de diferents tipus d'enterraments en una necròpoli ha de ser susceptible d'una anàlisi rigorosa que permeti: a) Descriure objectivament les diferències; b) Fixar el seu origen (ètnic, sexual, d'edat, social); c) Inferir quins són els elements als quals la societat en qüestió atorga un valor diferenciador (diferents llocs d'enterrament, diferències en la despesa d'energia, diferències en la composició dels paraments, etc.); d) Inferir legalment aspectes del sistema econòmic i social que caracteritza el grup objecte d'estudi.

L'acceptació de tot l'exposat anteriorment ens ha portat a formular la següent hipòtesi de treball, que constitueix la nostra Ho:

Ho.

En la societat púnica, el status social del mort determina la despesa energètica (visible en l'estructura i el contingut de l'enterrament i, eventualment, en el tractament del difunt) invertit en la seva deposició.⁵

TAINTER, J.A., 1975: *Social inference and mortuary practices: an experiment in numerical classification*. *WORLD ARCHAEOLOGY*, vol. 7, n.º 1, June, 1975: 1-15.

⁵ El terme despesa energètica es va utilitzar per primera vegada en els treballs d'en Binford —1962— i fou desenvolupat per Tainter —1978—.

Evidentment, en el cas de les fosses davant dels hipogeus, no hem de caure en l'error de donar per contrastada la nostra hipòtesi de treball al·ludint a les reduïdes dimensions de les primeres enfront dels segons, ja que aquesta variable és precisament la que ens impulsa a formular aquesta hipòtesi i creariem, per tant, un cercle vicis totalment «científic». D'altra banda, som conscients que la definitiva contrastació de la Ho ha de passar forçosament per un estudi de les mateixes característiques dels hipogeus. Atès que per circumstàncies diverses no hem pogut fer aquest estudi, la conclusió del nostre treball s'expressarà en termes de si resulta o no factible mantenir aquesta hipòtesi, i no la donarem, per tant, com definitivament contrastada.

El primer pas cap a la contrastació (provisional) de la nostra hipòtesi ha estat el de confirmar que les diferències entre fosses i hipogeus no vénen

donades per diferències cronològiques, de tal manera que hem pogut fixar un marc temporal de la utilització de les fosses entre els segles VI/V i III/II aC. Hagués estat també l'ideal poder determinar l'existència o no d'una associació entre tipus d'enterrament i edat o sexe dels difunts, però treballar amb memòries d'excavació antigues ens ha impedit escometre aquesta tasca d'una manera acurada. Això no obstant, respecte de l'edat, val a dir que les dimensions de les fosses, unides a la troballa d'un cos (fossa 6), fa pensar que es tracta d'enterraments d'adults, aspecte que compartiria, doncs, amb els hipogeus.

Fetes aquestes puntualitzacions, iniciem el procés d'estudi i anàlisi de les dades empíriques, basat fonamentalment en la utilització dels mètodes quantitius amb dos objectius essencials:

A.— «Descriure» objectivament, sota uns criteris més fiables que la

Fossa excavada a la roca (1966).

paraula, la impressió o l'aparença.

B.— Contrastar la nostra hipòtesi de treball partint de la premissa que els resultats obtinguts a través de l'anàlisi matemàtica seran indicadors d'una realitat no directament observable d'una manera objectiva. Hem aconseguit així marcar els límits entre allò casual i allò causal en les tendències associatives i dissoziatives entre variables aïllades.

El primer pas ha estat una anàlisi morfomètrica de les variables que conformen les dimensions de les fosses (longitud, amplada, profunditat) a fi d'inferir les seues pautes de comportament, és a dir, les tendències estructurals que presenta aquest tipus d'enterrament. En una segona part hem fet un estudi del comportament dels paraments.

El primer dels passos esmentats ens ha permès elaborar una sèrie de gràfics (figs. 1, 2, 3) amb els quals podem visualitzar les pautes de comportament de cada una de les variables objecte d'estudi (longitud, amplada i profunditat) i de la relació dos a dos d'aquestes variables (amplada/longitud, profunditat/longitud i amplada/profunditat).

Valorant aquests gràfics sembla que podem parlar d'una tendència de comportament homogènia en la confecció de les fosses. La primera inferència que podem realitzar és que existeix una tendència a minimitzar l'energia invertida. Aquesta minimització té el seu màxim exponent en la variable profunditat, ja que és la que permet un major marge de llibertat en la confecció de la fossa. Hem comprovat, a més, que en les correlacions en què intervé la profunditat (profunditat/longitud i amplada/profunditat) el resultat de dependència és negatiu, és a dir, podem parlar d'una independència. Aquesta falta de correlació s'interpreta com una pauta de comportament, ja que implica que la profunditat no ve marcada per més necessitats de tipus pràctic que les mínimes per realitzar la deposició.

Contràriament, la longitud i l'amplada són dues variables amb una dependència moderada directa, és a dir, a un augment de la primera correspon un augment de la segona, i a la inversa, i això és fàcilment comprensible si pensam que aquestes són dues variables directament determinades per les mesures del cos a inhumar.

Tots aquests trets queden també patents en els histogrames de les diferents variables aïllades (fig. 1). Tots ells mostren una distribució normal; en canvi, es poden constatar diferències de comportament a partir de la curtosi i del grau i signe de l'asimetria.

En aquest cas, de nou la variable profunditat és la més característica, ja que la seua asimetria positiva i la situació de l'interval modal demostren que les mides d'aquesta dimensió estan fortament restringides per les necessitats que es segueixen de l'ús de la fossa. Aquest fet, junt amb la disminució progressiva de les freqüències en els intervals de valors més alts, demostra de nou la tendència a la minimització del cost d'energia.

L'amplada té també un comportament molt significatiu. Observam a la gràfica un esglaonament en la distribució, en la qual, a partir de la mitjana, el nombre d'ítems disminueix progressivament. En canvi, a partir de la moda, no es produeix aquesta disminució cap als valors més petits, més que en un interval. D'altra banda, la distribució presenta una corba mesocúrtica d'asimetria positiva, de manera que els valors tendeixen a acumular-se en els intervals més petits. Totes aquestes dades ens indiquen en primer lloc la inoperativitat de fer fosses amb una amplada per sota dels 38 cm, ja que el mort no podria ser dipositat (per això la gràfica no és simètrica, la qual cosa implicaria que l'amplada es mou amb uns valors màxims i mínims equidistants de la mitjana) i en segon lloc que existeix una necessitat decreixent de fer fosses amb una amplada superior als 57 cms.

Respecte a la variable longitud, el més destacable és que tot i dintre de la normalitat, presenta una gràfica que pot fer pensar en l'existència de dos grups (fosses «curtes», agrupades a l'extrem esquerre, i fosses «llargues», a l'extrem dret). De fet, el resultat obtingut amb el test de Kolmogorov⁶ per valorar la normalitat de la variable ratlla els límits del nivell crític ($0'17 < 0'18$), de tal manera que sembla permisible formular la hipòtesi d'enterraments infantils per una

6 De fet, el test de Kolmogorov aplicat a les variables permet construir gràfics acumulatius amb les freqüències absolutes (histogrames). Mitjançant aquesta representació es poden visualitzar la normalitat de la variable, el grau d'apuntament (curtosis) i la desviació positiva o negativa.

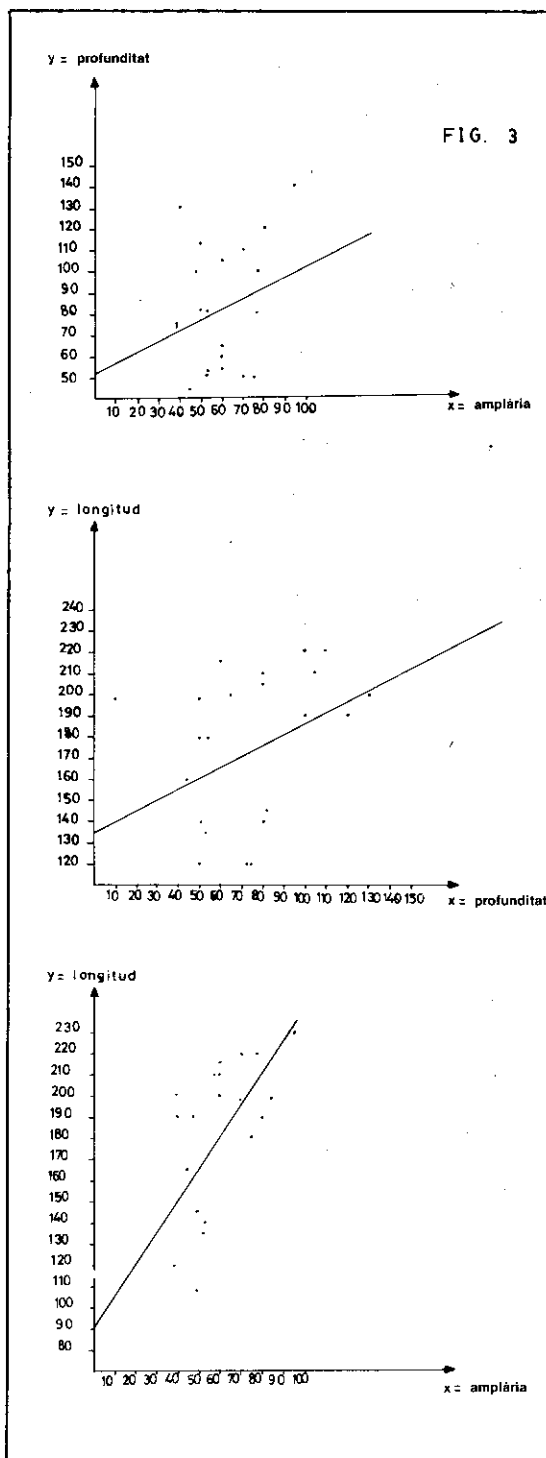

FIG. 3

banda i enterraments d'adults per altra, encara que desgraciadament ens falta el principal mitjà de contrastació, que són les restes òssies. La coherència d'aquesta hipòtesi queda avalada pel fet que la longitud de les fosses és, com hem dit abans, la variable més directament afectada o determinada per les mides del cadàver, sempre que es tracti d'inhumacions en decúbit.

Passarem ara a valorar els paraments de les fosses, no tant des del punt de vista de cada peça en particular, la seua adscripció a un tipus o

els seus paral·lels, com des del punt de vista de les associacions que es produeixen entre les diferents peces i entre el conjunt de peces i les estructures. Aquesta darrera relació (paraments/estructures) ha estat feta des del punt de vista morfològic, ja que morfomètricament les fosses constitueixen un grup homogeni. Es tracta per tant no sols d'estudiar cada unitat *funerària per separat, sinó de donar una visió global* que permetrà confrontar sepultura/parament en els enterraments en fossa i, ulteriorment, establir també una comparació amb els hipogeus, que confiam que es podrà realitzar aviat.

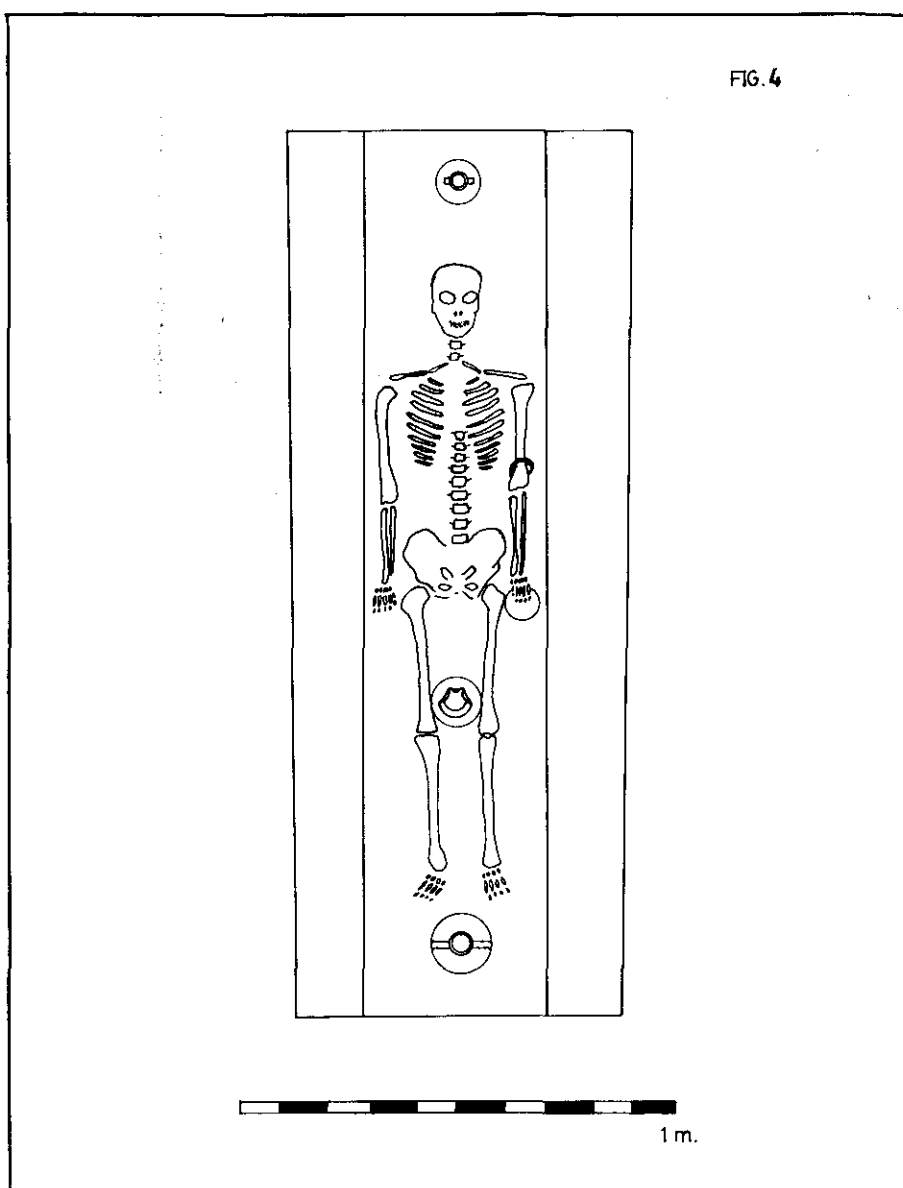
Dels paraments de les fosses hem de destacar primerament l'escassa quantitat d'elements que els componen. Excepció feta de la fossa 6 (fig. 4) en la qual es detecta un parament ric tant en quantitat com en qualitat, la resta de fosses presenten un màxim de 5 ítems, essent el més corrent que el parament consisteixi en no més de 3 ítems diferents (generalment ceràmica, amulets i joieria), la repetició dels quals pot donar lloc a un màxim de 6-8 peces per tomba.

Partim en primer lloc d'una visió dels elements que componen el parament seguint criteris de tipus funcional:

- Els elements d'ofrena o d'acompanyament (bàsicament ceràmica, de producció púnico-ebusitana o d'importació).
- Els elements votius (essencialment figuretes de terracuita).
- Els elements d'ús personal (anelles, braçalets, miralls, amulets, etc.).⁷

Passarem ara a veure com evolucionen aquestes tres categories de materials en el temps i segons indiquen els resultats dels tests matemàtics que hem aplicat a l'estudi dels paraments. Hem d'assenyalar abans que la variable 'temps', per considerar-la excessivament llarga, l'hem dividit (a priori) en dos períodes: els segles VI-IV i els segles III-II. Evitarem així el risc de distorsió que engendren períodes de temps excessivament llargs, en els quals els canvis o ruptures d'una fase incideixen, sovint dràsticament, en

⁷ Hem de dir, però, que en el cas d'alguns materials (com les navalles d'afaitar) resulta difícil establir amb precisió a quin grup pertanyen. En aquests casos, evidentment, els marges d'arbitrarietat són encara més grans.

l'anàlisi de l'altra i, per tant, en la valoració del conjunt i la seua dinàmica. Passar per alt una ruptura o un canvi des d'aquest punt de vista significaria acceptar el seu baix nivell d'acció en l'etapa que l'estableix (i per tant una minimització de les seues causes i els seus efectes) i la seua difuminació per altres fases en principi no afectades. No obstant això, hem de dir que aquesta divisió arbitrària o apriorística establerta en principi únicament per jugar amb períodes de temps més curts ha semblat adquirir significat propi a la llum dels resultats obtinguts de l'anàlisi de l'evolució dels conjunts de paraments. Certament, els resultats dels diferents trets estadístics ens han permès arribar a la conclusió que la composició dels paraments no és manté invariable en el pas de la primera a la segona etapa, sinó que, contràriament, experimenta

canvis que no podem deixar de tenir en compte. Vora aquests canvis s'observen, però, aspectes de continuïtat. Començarem per comentar aquests darrers.

L'element més estable en la composició dels paraments és sempre la ceràmica. Evidentment es produeixen canvis o, més ben dit, evolucions, en les manifestacions plàstiques de cada una de les formes, és a dir, canvis de caire tipològic, que tenen la seua explicació lògica en l'esfera de la producció ceràmica i que per tant no tenen per què incidir en l'estudi de la composició dels paraments. Però fora d'aquest aspecte es pot parlar d'una continuïtat qualitativa (els principals elements continuen sent el plat, les gerres o urnes, la lucerna i, en menys nombre, els ungüentaris) i quantitativa, és a dir, quant al nombre de peces ceràmiques que componen el mobiliari.

Davant aquesta continuïtat de l'element ceràmic es constata, en el pas d'una etapa a l'altra, una disminució dels elements que hem classificat com d'ús personal. Aquesta constatació ha estat efectuada mitjançant l'aplicació de tests estadístics a dos nivells: un primer bloc per comprovar que efectivament la diferència entre el nombre d'items d'ús personal resultava significativa en la comparació de les dues etapes; i un segon bloc que ens ha permès comprovar que, mentre que en la primera etapa les diferències quantitatives entre material d'ofrena i material d'ús personal no eren significatives, en el segon període la menor quantitat d'aquest darrer element respecte a les ofrenes resultava altament significativa.

Per tant, mentre que la ceràmica sembla tenir un comportament regular al llarg del temps, els materials d'ús personal, com miralls i joieria, experimenten una disminució real a la qual caldrà donar una explicació.

L'altra comprovació important que

hem pogut fer a partir de l'anàlisi dels paraments fa referència al comportament de dos tipus ceràmics: les gerres i les urnes. En un principi vàrem constatar que només en dos casos del total

de tombes analitzades, aquests dos tipus ceràmics apareixien junts formant part del mobiliari d'acompanyament. Això ens va portar a formular la hipòtesi que tenen un comportament excloent, i que la presència d'un implica l'absència de l'altre. De nou l'estadística⁸ ens permet concloure que aquest caràcter excloent no es deu a l'atzar i, per tant, el fet que gerres i urnes estiguin regularment dissociades respon a una intencionalitat clara a la qual caldrà també trobar explicació. Des d'aquest punt de vista hagués estat interessant poder fer un estudi de les restes òssies, ja que en principi es pot formular la hipòtesi d'una associació entre aquests dos tipus ceràmics i el sexe del difunt o, potser, l'edat, especialment tenint en compte que la dicotomia gerres/urnes no es pot posar en relació amb elements de prestigi dins de la composició dels paraments, ja que en aquest cas els tests han donat uns resultats negatius.

Respecte de les possibles associacions existents entre els paraments i els diferents tipus de fossa (tipus, grup, modalitat i variant), cal parlar també de resultats negatius, tant tenint en compte les diferències que es constaten d'una etapa a l'altra, com la dicotomia urnes/gerres, etc.

Finalment, en aquest apartat dedicat als paraments no podem deixar de comentar les diferències que «aparentment» existeixen entre les fosses i

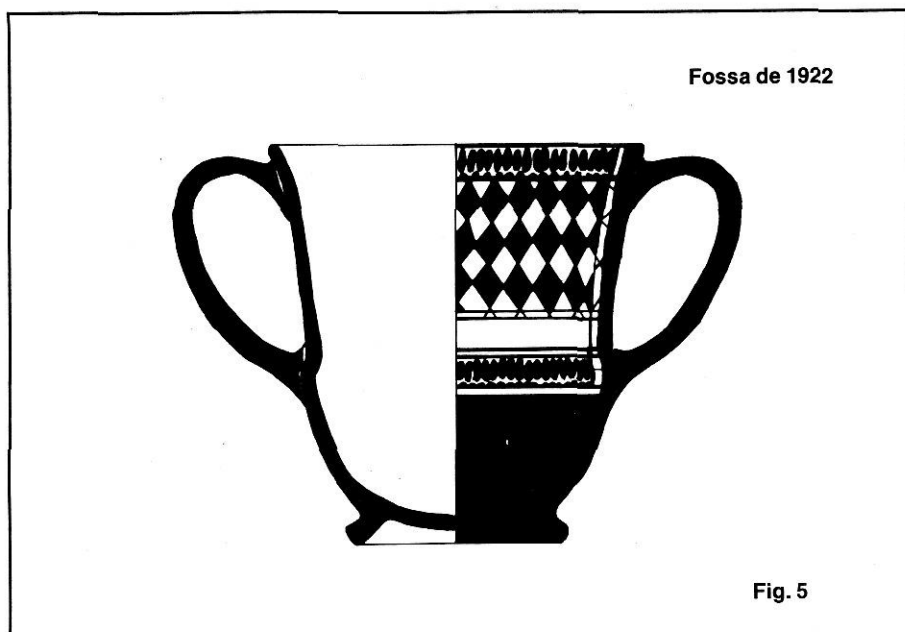

Fig. 5

Sarcòfag monolític enterrat en terra (1951).

⁸ Hem de tenir en compte que la utilització de l'estadística en la recerca té un sentit: la contrastació d'un fenomen aparent, amb un model de funcionament probabilístic mecànic (Lull-Estévez, 1986: 441).

els hipogeus. Som conscients que una comparació d'aquest tipus implica una anàlisi dels hipogeus al mateix nivell que hem establert per a les fosses, anàlisi que de moment, per diferents motius, no hem pogut realitzar. Això no obstant, volem incidir en el fet que en molts pocs casos hem trobat a les fosses elements «rics» o de «luxa» que amb tanta profusió apareixen als hipogeus. Ens referim, per exemple, a objectes fabricats en or, abundants als hipogeus i inexistents a les fosses, o a la ceràmica d'importació grega. Aquest darrer element apareix als hipogeus a partir del segle V aC amb una freqüència considerable, mentre que a les fosses el tenim documentat una sola vegada (fig. 5). És més que probable que aquest fenomen no sigui aleatori, sinó que resulti significatiu i, per tant, explicable sota la mateixa òptica que les diferències estructurals entre ambdós tipus d'enterrament.

Per acabar farem una síntesi breu del resultat obtingut de l'anàlisi que hem fet de la variable orientació. La nostra intenció en aquest cas ha estat comprovar si aquesta variable anava o no associada a alguna de les característiques de les fosses i era per tant prefixada per aquesta característica i, en darrer terme, previsible. A través dels tests estadístics vàrem posar en relació l'orientació del conjunt de fosses amb la morfologia, l'àrea d'enterrament, la presència/absència de parament i la cronologia. En cap cas el resultat dels tests no va ser significatiu, de tal manera que podem concloure que la variable orientació és aleatòria en les pràctiques d'enterrament en fossa del Puig d'es Molins i que, per tant, no forma part del registre de normes que regeixen la confecció d'aquest tipus de tombes. Cap element no pot fer previsible l'orientació, amb la qual cosa no es pot parlar en el Puig ni de modes, ni de rituals, ni tan sols de «record col·lectiu» cap a un grup de fosses, el qual implicaria un mínim d'articulació entre les diferents estructures. Respecte a aquesta darrera idea cal destacar, per acabar, que en cap cas es constata o es recull a les memòries d'excavació l'existència d'elements de senyalització externa dels enterraments en fossa.

No volem concloure sense puntualitzar que el baix 'n' utilitzat fa que els nostres resultats tenguin encara un caràcter d'hipòtesi, més accentuat en

alguns casos que en d'altres. Es tracta, per tant, de conclusions subjectes a una revisió quan les dades siguin més abundants. No obstant això, creim que la validesa de l'estudi que proposam rau més en el mètode que no pas en el seu resultat final.

ESTHER HACHUEL
VICENT MARÍ COSTA

BIBLIOGRAFIA

- BIETTI, A., 1982: *Technique matematiche nell'analisi dei dati archeologici*. Contributi del Centro Linceo interdisciplinare di Scienze matematiche e loro applicazioni, n.º 61. Accademia Nazionale dei Lincei, 1982.
- BINFORD, L.R., 1962: *Archaeology as Anthropology*. *AMERICAN ANTIQUITY*, n.º 28, 1962.
- BINFORD, L.R., 1971: *Mortuary Practices: their study and their potential*. *AN ARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE*. Academic Press, 1971: 208-243.
- ECHEVARRÍA, B., 1982: *Estadística aplicada a las ciencias humanas*. Barcelona, 1982.
- FERNÁNDEZ, J.H., 1981: *Un hipogeo intacto en el Puig d'es Molins*. Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, n.º 6. Eivissa, 1981.
- FERNÁNDEZ, J.H., 1985: *Necrópolis del Puig d'es Molins: nuevas perspectivas*. *AULA ORIENTALIS*, 3, 1985: 149-175.
- FERNÁNDEZ, J.H. - GURREA, R. - MIGUÉLEZ, C. - COSTA, B., 1984: *Excavaciones de urgencia en Eivissa. Excavaciones arqueológicas en la C/ León 10-12*. Eivissa, 1984.
- GÓMEZ BELLARD, C., 1984: *La necrópolis del Puig d'es Molins (Ibiza). Campaña de 1946*. *EXCAVACIONES ARQUEOLÓGICAS EN ESPAÑA*, n.º 132. Madrid, 1984.
- LULL, V. - ESTÉVEZ, J., 1986: *Propuesta metodológica para el estudio de las necrópolis argáricas*. *HOME-NAJE A LUIS SIRET*. Sevilla, 1986: 421-452.
- MAÑÁ, J.M.^a, 1948: *Excavaciones arqueológicas en el Puig d'es Molins (Ibiza). Campaña de 1946*. III CONGRESO ARQUEOLÓGICO DEL SURESTE ESPAÑOL. Cartagena, 1948: 202-209.
- MAÑÁ, J.M.^a, 1953: *Excavaciones arqueológicas en el Puig d'es Molins*. *NOTICARIO ARQUEOLÓGICO HISPÁNICO*, Cuad. 1-3 (1952). Madrid, 1953: 121-125.
- RAMÓN, J., 1978: *Necrópolis del Puig d'es Molins*. Solar n.º 40 del carrer de la Via Romana de la ciutat d'Eivissa. Rev. FONAMENTS. Barcelona, 1978: 65-83.
- ÍDEM, 1979: *Els materials d'un hipogeu a l'extrem N.W. de la necrópolis del Puig d'es Molins*. Rev. EIVISSA, n.º 2, 3.ª època. Eivissa, 1979.
- ÍDEM, 1985: *Els monuments antics de les Illes Pitiüses*. Guia Històrico-Arqueològica. Servei Tècnic d'Arqueologia. Eivissa, 1985.
- ROMÁN FERRER, C., 1923: *Excavaciones en Ibiza. Memoria de los resultados obtenidos en las excavaciones practicadas en 1922*. MEMORIAS DE LA JUNTA SUPERIOR DE EXCAVACIONES ARQUEOLÓGICAS, n.º 58. Madrid, 1923.
- ÍDEM, 1924: *Excavaciones en Ibiza. Memoria de los resultados obtenidos en las excavaciones practicadas en 1923*. MEMORIA DE LA JUNTA SUPERIOR DE EXCAVACIONES ARQUEOLÓGICAS, n.º 68. Madrid, 1923.
- ÍDEM, 1926: *Excavaciones en Ibiza. Memoria de los resultados obtenidos en las excavaciones practicadas en 1924*. MEMORIAS DE LA JUNTA SUPERIOR DE EXCAVACIONES ARQUEOLÓGICAS, n.º 80. Madrid, 1926.
- ÍDEM, 1927: *Excavaciones en Ibiza. Memoria de los resultados obtenidos en las excavaciones practicadas en 1925*. MEMORIAS DE LA JUNTA SUPERIOR DE EXCAVACIONES ARQUEOLÓGICAS, n.º 91. Madrid, 1927.
- SANAHUJA YLL, M.ª E., 1985: *Renúncia conscient a la subjectivitat: l'aplicació d'alguns mètodes quantitius a l'arqueologia*. COTA ZERO, REVISTA D'ARQUEOLOGIA I CIÈNCIA, n.º 1, 1985: 57-74.
- TAINTER, J.A., 1978: *Mortuary practices and the study of Prehistoric Social Systems*. *ADVANCES IN ARCHAEOLOGICAL METHOD AND THEORY*, Vol. I. Academic Press. London-New York, 1978: 105-141.
- TARRADELL, M. - FONT, M., 1975: *Eivissa Cartaginesa*. Biblioteca de Cultura Catalana, 13. Barcelona, 1975.
- THOMAS, L.V., 1975: *Antropología de la muerte*. F.C.E. México, 1983. Edició francesa, 1975.